

Іван МОНОЛАТІЙ

ПЕРША РЕСПУБЛІКА

Коломия в часи ЗУНР

Галицько-Українська Накладня ім. Якова Оренштайна
2017

ББК 63.3 (4УКР) 6
М 77

У презентованих коломиезнавчих текстах уважний читач знайде відповіді на завше актуальні питання взаємовідносин містян і влади, їхнє повсякдення в добу ЗУНР, формування ідентичностей і живучість стереотипів, форми щоденної поведінки в умовах українсько-польської війни, розвитку міської культури тощо. Виклад подій і їхня інтерпретація закінчуються січнем 1919 р., коли в Києві проголосили злуку ЗУНР і УНР.

Для небайдужих нового прочитання недавньої історії, сюжети якої мають відгомін і нині.

ISBN 978-966-668-419-9

*Присвячую ці шкідци моєму Вчителеві,
неодмінному директорові музею історії міста Коломиї,
почесному краєзнавцеві України Михайлові Арсаку*

L'epilogue: 26 травня 1919 р.

А тоді настав ще один кінець світу. Його провісником став понеділок 26 травня 1919 року. Вже згодом його називатимуть «чорним понеділком», після якого заговорили про остаточну катастрофу коломийського корабля під українським стягом, з українською командою, з польськими і єврейськими пасажирами на борту в морі східноєвропейської історії.

Вкотре повторювався фарс пустотливої Клію: румунські окупанти вдерлися до Коломиї раненько 26 травня нібито для боротьби з більшовиками і анархією. Тому українців, українське військо і уряд місцеві поляки почали називати не інакше як більшовиками.

Захоплення міста тривало лише годину: о шостій ранку румуни ввійшли до Коломиї з боку Косова, о пів на сьому – з боку Городенки, а ще за півгодини – з боку Снятина. Не судилося українцям побачити їх в обдертому одязі, голодними і вимученими. Навпаки, вигляд у цих вояків був бадьорий, а самі вони – дисципліновані, добре озброєні, ба навіть з

кулеметами на мотоциклах. Єдина прикрість – чужа уніформа. Хтось у російських шинелях і куртках, хтось – в австрійських штанях і черевиках. Саме ця особливість і стала причиною першої збройної сутички коломийських поляків, які ще з першої години ночі й до пів на четверту билися з румунами, утримуючи їх на мості через Прут. Ситуація була навіть не смішна: якщо румунський батальйон, що надходив з Кут, польська застава на Пруті прийняла за українців і відкрила по них вогонь, то румуни, прийнявши поляків за українців, зайшли до тих ззаду, перейшовши річку вбхід, змусивши їх відступити. Цей бій на Пруті пожинав плоди кривавої розправи – двоє вбитих поляків, 13 убитих румунів і кільканадцять поранених. Тому з цього часу взаємини між двома «союзниками» вже ніколи не були дружніми, ба більше – щирими. Внаслідок цього вже наступного дня румуни роззброїли коломийських поляків, а польську військову міліцію розпустили.

Натомість ще вранці 26 травня місцеві поляки розгублено збиралися довкола своєї *Організації військової* та польського коменданта Коломиї, гімназійного професора Сліви, поспішно смакуючи новим конфліктом – вимріяною битвою за нібито «їхню» Коломию. Завадили їм українці з приміських сіл Коломиї, котрі вже о третій ночі теж хотіли були звільнити столицю Покуття від нахабного ворога і польських хуліганів. Тому-то й лунали в нічному місті

постріли з рушниць, кулеметів і поодинокі гармати. А звільняти було від кого, адже відразу після вимушеного відступу українського війська озброєні поляки захопили всі військові склади з провіантом. До того ж вони не допустили до грабунку української власності міське шумовиння, а дозволили це робити лишень тим, хто мав «марку» польського патріота – десяткам польських учителів і урядників. Саме їх, зазвичай зі зброєю в руках, навантажених або цукром, або борошном, чи ж взуттям, і побачили коломийські українці на вулицях свого міста в цей та наступні дні.

Після 26 травня нормальне життя для українців у місті завмерло. Бо ж від заходу сонця й до світанку містянам заборонили освітлювати свої помешкання і виходити з дому. Функціонування міського організму прямо залежало від взаємин з окупаційною владою.

Так завершилася коломийська інтермедія, актори якої вперше вийшли на сцену в листопаді 1918 року.

Les rideaux de theatre

Zavisa

Історія цісарської Коломиї закінчилася у жовтні 1918 р. З погляду коломийців різних націй і релігій Велика війна була лише «вступом» до остаточної катастрофи більш-менш упорядкованого, нехай і з латентними суперечностями і конфліктами, життя в рамцях конституційної монархії, руйнуванням міфів про «стару і добру Австрію» і «доброго цісаря».

Для коломийських поляків захоплення влади в «їхньому» місті проти ночі 31 жовтня – 1 листопада 1918 р. було неочікуваним і приголомшливим. Якщо ця «українська акція» потягнула за собою скасування всіх попередніх вимушених роками війни угод і компромісів українців з поляками, то для українців коломийський Листопадовий зрив в одну мить став одним з головних елементів історії майбутньої ЗУНР зокрема і української державності загалом.

Так відкривається завіса коломийського театру Української революції, головними акторами якого з

листопада 1918 р. стали українці. Їхня боротьба за власну державність була історично виправданою, необхідною, а тому справедливою, незважаючи на поразку української державності на Покутті у травні 1919 р.

Сцена 1

ПЕРЕВОРОТ: ВЕРСІЯ ПЕРША

Як і кожна справжня революція, вона розпочалася переворотом і захопленням влади на місцях. Її перша, активна, фаза в Коломиї мала незаперечний успіх.

Здавалося, що у втомленому війною і військовиками-чужинцями місті за умов чіткого дотримання дисципліни і виконання наказів, а також підтримки містян-українців усе відбудеться швидко і злагоджено. Всі ж бо пам'ятали «Свята миру і державності» в березні 1918 р., коли коломиїці вперше в новітній історії заманіфестували свою належність до «великої України», чи розповіді українців – вояків цісарського війська про братів-українців по той бік Збруча, у «далекій Росії». Снаги додавала й активність старшин-українців у підрозділах, дислокованих у тогочасній Коломиї, спрямована на підготовку майбутнього повстання. А про те, що воно раніше чи пізніше стане дійсністю, знали всі – передусім місцеві українці, а за ними – і євреї та поляки, які продовжували вперто думати, що якщо це і станеться, то вже не за їхнього життя.

До якогось часу приготування до майбутнього перевороту відбувалися за лаштунками Українського народного дому, де для прикриття відбувалися імпрези різного, головно, національного характеру. Різні за характером наради й зустрічі українських військовиків відбувалися і в казармах, і на залізничному двірці, в окремих помешканнях – у самій Коломиї і поза нею. Майже всім «боліла» революція, майже всі чекали на її початок, однак не всі вірили в неї, в її успіх. Дехто прямо називав її не інакше як «авантюрою», не вважаючи обов'язком служити Українській державі, проголошеній у жовтні 1918 р. на українських землях Австро-Угорщини. Так чи інак, але ту роль разом з більшістю українців відіграли офіцери-чужинці – передусім німці й євреї. Було таких справжніх патріотів української ідеї і державності небагато. Проте їхня послуга майбутній революції у формі діяльної співпраці з місцевими українцями й офіцерами-українцями була справді на вагу золота.

З'являтися у Народному домі за якийсь час стало модною, а можливо, обов'язковою ознакою «причетності» до творення майбутнього перевороту. Тож якщо спочатку таємний революційний комітет налічував вісім осіб, то вже згодом – аж 50! Дуже швидко це виявилось проблемою для коломиїських революціонерів, переважна більшість яких ніколи й не намагалася всерйоз думати про збройне повстання

і далі творення державної влади на місцях. Єдине, що вдавалося таким «революціонерам» – стежити за очільниками місцевих поляків, які, очевидно, на місці не сиділи. І лише перед небезпекою прибуття до Львова з Кракова польських «ліквідаторів» габсбурзької влади в Галичині наші місцеві «самостійники» закликали Генеральний військовий комітет у Львові видати наказ про захоплення влади. Це був уже відвертий заклик до активних дій, адже саме українські військовики в Коломиї (які фактично колумійцями не були) стали таким собі каталізатором Листопадового зриву в Галичині. Заклик той не дався дуже швидко, адже частина «комітетників» жваво дискутувала про це ще 31 жовтня, очікуючи вказівок зі Львова.

Наказ розпочати повстання, а разом з ним і відповідальна особа з Генерального штабу революції не забарилися. Кур'єр з документом, який підписав Дмитро Вітовський, прибув до міста швидким потягом ще 31 жовтня, за кілька хвилин до півночі. На залізничному вокзалі він зустрів українських вояків, які відмовилися їхати на фронт до Сербії, наївно думаючи, що після успішного перевороту в Коломиї повернуться з ними до Львова – щоб допомогти революції.

До Народного дому, де й далі відбувалися наради українських старшин, Володимир Мурович дістався, ймовірно, якимось транспортним засобом. Після

перевірки документів його впустили до приміщення, де очільниками зборів були уродженці Тернопільщини, сотник Теодор Примак і поручник Володимир Бемко. Невідомо, чи справді вони налякалися наказу захопити владу в місті, однак скоріше за все історичною стала хвилинна пауза із запитанням, чи така акція цілком вдасться. Їхню впевненість в успіху підкріпили старшини-українці так званого «Збунтованого куреня» 24-го піхотного полку, саме того, який мав відбути на сербський фронт. Вони повідомили, що після наради у приміщенні залізничної станції одностайно вирішили залишитися у Коломиї, а тому почали вимагати наказів.

Відтак упродовж 15-ти хвилин військовий комітет видав наказ про захоплення влади в Коломиї, призначив комендантів частин, роздав потрібні вказівки, а своїм осідком визначив коломийський поштамт. За півтори години всіх українців, дислоковані у місті і на передмістях, озброїли, натомість чужинців роззброїли, таким чином давши «рівну дорогу» для здійснення перевороту. О третій ночі повстання розпочалося, а на ранок 1 листопада Коломия була вже українська.

Для цивільних коломийців Листопадовий зрив став несподіванкою. Містяни були збентежені і здивовані. Поляки не розуміли, чи вони вже в пеклі, чи біля його брами. Євреї, ніби потрапивши до чистилища,

вичікували. Українці безмежно раділи, вважаючи (не без сенсу), що вони вже в раю. А тому загальна ейфорія коломийців, а точніше їхніх військових очільників, не мала меж. Не зупинилася вона й перед вимогою Генерального військового комітету у Львові, озвученою у наказі, який привіз кур'єр, негайно після вдалого повстання, надати Львову військову допомогу. Оце і був перший історичний гріх Коломиї в Листопадовій революції. Натомість офіцери-українці переливали з пустого в порожнє, навіть не намагаючись дослухатися аргументу, що без вільного Львова не буде вільної Коломиї. А час минав невпинно. Дійшло до того, що дехто запропонував навіть скасувати офіцерські відзнаки. 1 листопада Коломия так і не спромоглася надіслати до Львова українські війська, які натомість вирішили «відпочивати». Коломийці лише змогли вітати Українських січових стрільців, що того дня виїхали з Чернівців до Львова.

А проте коломийці перестали боятися. Повсюди в Коломиї вешталися цікаві цивільні, сірі маси вояків-чужинців волочилися до залізничного вокзалу, сподіваючись назавжди виїхати додому, залишаючи тут лише своїх померлих од нещадної іспанки. Тому й траплялися непоодинокі похоронні процесії, що сором'язливо прокрадалися коломийськими вулицями, на яких українці вже тішилися омріяною свободою.

Однак якщо в перший день волі українські революціонери опанували містом, вже наступного дня Коломия побачила їхню безпорадність.

Сцена 2

ПЕРЕВІРОТ: ВЕРСІЯ ДРУГА

Ціну прощання з імперією і вартість свободи коломийські революціонери відчули вже 2 листопада. Бо ж саме тоді відкрилася правда про історичну ваду українців – відсутність єдності, про яку вони вже понад сторіччя просять Всевишнього. Цей гріх, починаючи з Листопадової революції, і нині переслідує коломийську громаду зокрема і наших краян загалом.

З темної ночі і раннього ранку до Коломиї почали приїжджати потяги зі Стрия, Угорщини і Наддніпрянщини з вояками цісарсько-королівського війська, якого вже не існувало. Другого дня листопада вже було не так, як першого. Ранкове повітря аж тремтіло від багатомовного галасу, від чвакання вояцьких черевиків у коломийській грязюці, а також муштри вояків неподалік залізничного двірця. Щасливці, висаджені з вагонів, решта ж нещасливців – з дахів і підніжок, наче повинь, що час до часу вже традиційно напровесні, влітку і восени заливала місто над Прутом, розбрєдалися вулицями і вуличками. А

що ця повинь підхоплювала на своєму шляху нових і нових потопельників, вояків новоутвореного коломийського гарнізону, то містом почали поширюватися заколотницькі настрої. А ще невидимий досі маховик дезертирства, яке до цього часу було лише справою одчайдушних і несвідомих одиниць, вже почав набирати обертів масового явища. Бо ж військовики знай надходили і надходили, а відтак – утікали, вдрівши, що мусять служити новій державі, розуміючи фатальність своєї недолі, посіявши зерна паніки і сум'яття, які благодатно проросли на коломийському ґрунті. Містом розповсюджувалися наївні і чудернацькі чутки про нові мир і війну, власні землю і хліб.

Коломийська залога, назагал міцна і єдина, починала поволі, але невпинно розвалюватися. Застереження новоствореної місцевої адміністрації у цій ситуації не допомагали, ба більше, відлякували поворотців з фронтів світові завірюхи. Десятки і сотні бійців Великої війни, яка щойно закінчилася, вже не крадьки, а цілком відкрито йшли «домів». Невідворотності цій ситуації надав і коломийський революційний комітет, який ще день тому був дійовим штабом революції. І не лише тому, що його «революційна п'ятірка» наодинці і разом наказувала і те, і се, намагаючись бути «доброю» з усіма будівничими нової держави, покинувши напризволяще нагальні справи. Ними були й

військова допомога Львову, який вже пірнув у безодню польсько-української війни, і негайна заміна польських службовців на цілому Покутті на українських, і блокування дезертирства і відправка вояків-чужинців залізницею додому. І тому наші поодинокі «революціонери» нерозумно витрачали цінний кредит довіри і час на дурниці, вважаючи Листопадовий чин і розбудову нової держави dokonаним фактом. Займаючись самозвеличуванням, вони за сприятливих обставин для їхніх ворогів могли б звести нанівець усі державотворчі починання коломийців і галичан, поховавши вчорашній успіх революції у власній нерішучості, егоїзмі та саботажі.

Так не могло тривати вічно. І вічність ця швидко закінчилася поваленням влади таких от коломийських державців. У полудень 2 листопада до поштамту – осідку революціонерів увішла група з кількадесяти військовиків і зажадала рішучих наказів, спрямованих на виправлення невідрадного стану справ. Коли ж черговий офіцер не спромігся на це, «переворотники» звернулися до поручника Теодора Примака з вимогою ліквідувати такий от суперечливий революційний комітет, натомість негайно організувати й очолити Окружну військову команду. Його неодмінним помічником став «значковий» (лейтенант) Омелян Паліїв. І лише завдяки їхнім старанням – силовим і організаційним – вдалося врятувати українську державність на

Покутті і в Коломиї зокрема в перші дні існування ЗУНР. А щоб навіть згадок не було про революційний штаб, осідок військової адміністрації 3 листопада перенесли до готелю на ринку, а 5 листопада – до приміщення канцелярії запасного кошту 24-го піхотного полку на вул. Крашевського (нині – приміщення банку на вул. Івана Франка). Той факт, що в ньому до якогось часу містилося приватне помешкання полковника фон Вальтера, який підтримав Листопадову революцію, підтверджує не лише його патріотизм щодо української справи, а й ретельність, з якою коломийські «переворотники» підійшли до вибору досить безпечного місця для нового урядування.

Відтак кар'єра одних військовиків закінчилася повним провалом, а на сцену Листопадової революції упевнено вийшли (вкотре!) її головні мілітарні фігури в Коломиї – Теодор Примак, Володимир Бемко, Омелян Паліїв і Іван Данищук. Перед ними стояло головне революційне завдання – формування Українського війська і допомога Львову.

Сцена 3

ВІЙСЬКОСТВОРЕННЯ: ВЕРСІЯ ПЕРША

Історія революції в Коломиї значною мірою це й історія війська, адже зі зброєю в руках князівські дружинники, здійснивши такий собі «соляний» переворот 1241 року, розпочали поступ міста, вписавши його в літопис історії. Та не йшлося тоді про завзяту оборону своєї свободи, а лише про боротьбу за дефіцитний ресурс того часу – карпатську сіль. Тому тільки у велику годину відновлення власної державності на початку ХХ сторіччя прийшов час коломиїцям сповнити свій священний обов'язок супроти своєї землі, батьків, сестер і братів.

Малоймовірно, що в місті тоді панував зразковий лад і порядок, а життя протікало спокійно. Листопадовий зрив, а за ним збройне протиборство з поляками в цілому краї деозорієтували різноетнічну людиність покутсько-гуцульського пограниччя у запіллі війни, що щойно відгуркотіла на світових фронтах. Не було ладу в їхніх взаєминах. Одні шукали побратимів, фронтових друзяк, другі –

шпигунів і зрадників нової влади, треті, заскочивши в останній вагон воєнного ешелону, сподівалися вже завтра побачити якщо не Відень з Берліном, то хоча б Бухарест з Софією. Декотрих з цих «пасажирів» навіть охороняли, бо ж везли з собою вони не лише гіркі спогади про новий «кінець світу» і перші спроби українців-галичан у своїй хаті збудувати нове життя і республіку, а й награбоване разом із тримісячною платнею за вірність Каканії, якої вже не існувало. Мріяли ж вони про те, як їх стискатиме у своїх імперських обіймах Відень, натомість по дорозі, вже в долинах Паннонії, обійняли їх грабіжники і волоцюги, вкотре перетворивши золото на метал, за який нерідко тоді позбавляли офіцерського життя.

Та на цьому клопоти не закінчилися. На залізничній станції, яка на той час перетворилася на поле битви за військове майно, що його нова влада мусила реквізувати, й далі панував безлад. То тут, то там валялися тисячі гвинтівок і цілі артилерійські батареї, а що вже казати про дві тисячі коней, яким теж треба було дати раду! Лише з грошима з військових кас раду якось давали – допомагала «Алярмова сотня», яка роззброювала вагони з вояками-чужинцями. А що ті вагони і цілі потяги сновигали сюди-туди шляхом на Чернівці – Снятин – Коломию і навпаки, то час від часу доходило до прикрих інцидентів. А ще нова влада мусила

забезпечити належне збереження озброєння у казармах на Косачеві, зокрема вибухівки.

В такій обстановці містяни-чоловіки не зважали на численні заклики військової адміністрації зголошуватися до Українського війська, вважаючи, що це не їхня справа або військовий хаос вже за кілька днів мине, а тому нову завірюху владних ініціатив можна й перечекаати традиційно – у коханок, повій, ну, або ж, нарешті, за плечима власних дружин і дітей, короткозоро не бачачи ворога держави під своїм інтелігентним носом. А пацифізм, такий притаманний тогочасним коломиїцям, був вже другою історичною причиною відмови служити рідній державі. Натомість з-поміж усіх кадрових офіцерів-чужинців у двох коломиїських полках служити Україні прийшов лише один-єдиний майор, чех Франц Тинкель.

Краще було читати й перші українські газети – сині, рожеві, сірі, надруковані на обгортковому папері, що його вдосталь залишилося від зруйнованих і пограбованих крамниць. Краще було мріяти, що всіх ворогів одним махом відкинемо за Сян, а Львів уже завтра буде цілковито українським. Бо ж саме Львів, від ночі Листопадової революції починаючи, просив, вимолював, благав провінцію дати хоча б трохи війська. Щоправда, не почули тоді коломиїці цього волення про допомогу в пустелі байдужості і зарозумілості, кокетливо запевняючи столицю Галичини в тому, що і їм потрібне військо, а що

відбуватиметься за Коломиєю – то «не конечно». Трагікомічно виглядали й перші спеціальні відозви до коломийців про потребу формувати збройні сили держави, адже в них боротьбі з алкоголізмом присвячували більше уваги, аніж, скажімо, порядкові організації спроможного на відсіч ворога війська. Не надто допомогли й заклики до УСС-ів і військовиків-українців, яких можна було нерідко зустріти на коломийських вулицях, вступати до лав нового війська. Були ці відозви – і львівські (яких ніхто ніколи у Коломиї так і не розклеїв, а тому і не прочитав), і коломийські – відгомоном перед- і повоєнної романтики старшого покоління галичан, яке і далі чомусь вірило в те, що «якось воно буде». До того ж виявилось, що в самій Коломиї немає коломийців, здатних опанувати цим хаосом і почати творення Українського війська, адже і Листопадовий зрив реалізували вихідці з Тернопільщини, тому Коломия, вкотре, чекала з Пруту повені...

Це очікування було подібне до смерті. Бо ще не було наведено ладу в казармах, до Коломиї не повернувся зі Східного фронту перший і другий курені 24-го піхотного полку, лише розбудовувалася мережа військового врядування Покуттям.

І лишень у п'ятницю, у той день тижня, який був найсумнішим у Коломиї (бо ж у п'ятницю помер Спаситель, як колись зауважив кучер-німець з Маріагільфа), 8 листопада 1918 р. об 11-й годині

ранку відбулася урочиста присяга «Українського куріня» на вірність власній державі. І знову-таки організатором цього формування вояків-українців 36-го полку ландверу і добровольців став чоловік, далекий од Коломиї. Це був Василь Блавацький – уродженець Жовківщини, адвокат і чотар, який зміг переконати і себе, і решту 300 бійців хутко зібратися для допомоги українському Львову. Тому й присяга була недовга, але щира, бо ж присягали своїй великій Українській державі, а тому вже по обіді цей підрозділ вирушив залізницею у бік Львова.

В час, коли коломийський курінь був на півдорозі до Львова, у самій Коломиї 9 листопада містяни вкотре вимагали хліба і видовищ. Не хотіли вони працювати, будувати свою державу, формувати своє військо, лише молитися. І нібито незле виглядало, бо ж молилися за душі убієнних за Україну – за те, що українські стрільці свої буйні голівоньки поклали на жертвник нації. Молитва виявилася «торжественною»: дев'ять священників, два дякони, хор жіночої семінарії УПТ, молодь української гімназії і народних шкіл разом з директорами, вчителями, а також хтось із жіноцтва. Не відомо точно, чи саме 9 листопада з Коломиї почали виходити на фронт похідні курені колишніх австрійських 24-го і 36-го піхотних полків, перейменовані відповідно на полки імені гетьманів Петра Дорошенка та Івана Мазепи.

Тим часом 10 листопада курінь чотаря В. Блавацького прибув до Старого Села під Львовом, поступивши в розпорядження Начальної команди українських військ. Він був єдиним збройним формуванням, яке на той час змогло прибути з провінції на українські позиції для наступу на Львів. Однак, як показали сутички 11–12 листопада, українським воякам, які мали перевагу над ворогом у людях і зброї, забракло рішучості й досвіду, та й рішення про наступ аж 13 листопада виявилось фатально запізнлим для успіху українського війська. Тим паче, що курінь В. Блавацького не отримував належної оперативної інформації про дії поляків, командування втратило зв'язок з власною розвідкою, а керівництво операцією виявилось інертним і безпорадним. Сюди ж додалася відсутність злагодження керівництва і стрілецтва коломийського куреня, який мав достатньо і вояків, і озброєння для виконання наказу. Натомість польська сторона у критичній ситуації битви за Львів змогла мобілізувати всі доступні сили, а тому перемогли.

Так і закінчилася невдала історія 300 стрільців коломийського куреня, які не стали ані героями новітніх Фермопілів, ані не змогли наблизитися до легенди 300 героїв-крутянців. Фіаско їхньої допомоги українському Львову стало, з одного боку, свідченням повільного темпу цілої операції на південному крилі оборони нашої княжої столиці і

відсутністю бойового злагодження українських сил, а з другого – пасивністю тогочасних українців, засліплених початковим, безкровним, успіхом Листопадової революції, відсутністю професійного українського війська.

Однак боротьба за Львів і Галичину, а відповідно і за Коломию, триватиме далі.

Сцена 4

ВІЙСЬКОСТВОРЕННЯ: ВЕРСІЯ ДРУГА

Історія революційної Коломиї – це складна і суперечлива історія про військовий обов’язок і захист Вітчизни. Саме її коломийські євреї і українці чомусь вважали найбільшою катастрофою у своєму житті. Її треба було уникати будь-яким чином, навіть шляхом самокалічення, дезертирства чи державної зради. Тож до часу проголошення ЗУНР і почасті в перший революційний місяць перспективи реалізації свого громадянського обов’язку коломийці оцінювали без видимого ентузіазму. Адже за часів останньої цісарщини рекрути-коломийці, як правило, ухилялися від служби, використовуючи для цього різні приводи.

Найпоширеніший з них – псування списків військовозобов’язаних. Зокрема дуже часто на частині тих списків було порозливано чорнило і то в такий спосіб, що прізвища того чи того призовника прочитати було неможливо, а тому й призовник зникав з реєстру. Важко було зрозуміти, кого ж з коломийців мусили призивати

до війська. Другий спосіб уникнути військового вербунку – самопокалічення призовників, яке набирало щораз більших і загрозливих розмірів. Так, приміром, що другий або що третій призовник з'являвся перед вербунковою комісією з відрізанним пальцем або проколеним оком чи іншим каліцтвом. Так з'явився справжній промисел, ціле таємне систематичне ремесло покалічення людського тіла для ухилення від військової служби. Третій «варіант» уникнути служби у війську – поодинокі втечі призовників, переховування в інших місцевостях, видавання себе за інших осіб, а також фальшиві медичні довідки. В останніх можна було прочитати про різні тілесні вади: одні були одноокими, другі кульгали, у третього була пахова грижа, четвертий смикав безпричинно руками і ногами, у п'ятого були слабкі легені, у шостого – слабке серце, сьомий погано чув, восьмий затинаяся, а в дев'ятого була просто загальна слабкість тіла. Тож десятому з них, саме тому, в котрого не знайшли жодної вади, слід було починати мучитися, постити і пити чорну каву, сподіваючись щонайменше на серцеву слабкість.

А що військовий відбуток традиційно вважався Божою карою для молодих коломийців – євреїв і українців, то на початку ХХ ст. коломийський повітовий староста лише за рік зафіксував чотири

сотні осіб, народжених здебільшого в Коломиї, Гвіздці, Семаківцях, Шепарівцях і Товмачику в 1881–1883 роках, що злісно ухилялися од свого обов'язку служити цісареві і захищати його імперію.

Щоправда, напередодні Великої війни служба в австрійському війську вважалася серед українців пристойною і почесною. Зокрема військова служба була важкою і тривалою, але під час муштри на службі цісареві українець не пив, не курих і не грав у карти – все щадив, а тому міг з тижневої плати по кількадесят грейцарів наскладати собі стільки грошей, щоб вернувшись з війська, купити собі коника й візок або й земельки. Окрім цього, військова традиція була ще й важливим елементом місцевого патріотизму, адже в мирні дні коломийські українці гордо носили свої однострої і справляли неабияке враження на міських красунь, час до часу проказуючи: «Все було б так чудово, якби не було на світі отої падлюки, геройської смерті!»

Та цього романтизму в часи творення власної держави і збройних сил виявилось замало. Взнаки давалися антимілітаризм і пацифізм українців – їхніх еліт та пересічних містян. Бо ніхто з тодішніх лідерів галицьких українців не думав про те, що колись може наспіти час, коли українцям треба буде мати своє військо – вояків і передусім офіцерів. Понад сторіччя тому українець-

галичанин був свято переконаний, що Австрія буде вічна, що Габсбурги ніколи не переведуться, а українці в Галичині здобудуть свої національні права тільки добрими граматами та словниками, а ще інші думали, що змагання українців за власну державу визнає Інтернаціонал у майбутньому соціалістичному раю.

Багато важила й недовіра до держави як інституту влади, адже всі ще пам'ятали заклик часів Великої війни вступати до лав легіону УСС, а більшою мірою те, що з того вийшло: лише за три тижні мобілізації до нього зголосилося 28 тис. добровольців, а військове відомство Австро-Угорщини, сповідуючи політику подвійних стандартів, погодилося лише на 2,5 тис. майбутніх легіонерів.

А що вже казати про коломийців-українців на фронтах Великої війни, яких якщо не передислокували на Італійський чи Сербський фронти, то укомплектовували ними так звані «робітничі сотні на жнива» і в повному військовому озброєнні відсилали до інших місцевостей. Тим паче, що перед очима рекрутів завжди проминали валки з вояками-небіжчиками, які простували до осібного військового цвинтаря у Коломиї. Саме там знайшли свій останній спочинок ті вояки, котрі не загинули десь у бою, а померли від епідемій грипу і черевного тифу вже в часи творення нової держави (за підрахунками Михайла Арсака, який уклав

мартиролог 95-ти українських вояків, котрі померли в коломийській Українській епідемічній лічниці в 1918–1919 рр., лише в листопаді – грудні 1918 р. там померло 18 осіб, переважно з колишніх 24-го і 36-го піхотних полків).

Тому-то заклики української влади зголошуватися до війська для оборони Львова і захисту проголошеної 13 листопада 1918 р. ЗУНР до чоловіків-українців, народжених у 1895–1897 роках, оголошення мобілізації осіб, народжених у 1883–1900 роках, і перевірка осіб, народжених 1901 року, не давали очікуваного результату, а якщо й давали – були надто мізерні й кволі, певною мірою свідчили про бойкот оборонних ініціатив української влади на місцях, ще далеких тоді від лінії фронту. Так було і в Коломиї, звідки перші нечисленні формування виїхали на допомогу Львову ще 8 листопада, а другі, повернувшись з фронтів Великої війни, поспіхом готувалися до нових реалій в умовах польсько-української війни, не маючи часу навідатися до рідної домівки. Тож святкові дні минули і початкова ейфорія швидко зникла, а почалася важка буденна праця творення армії – з нічого.

І тому в пригоді тут стали ті молоді українці, котрі або ще не були у війську, або закінчили своє навчання напередодні Великої війни, однак були свідомі свого обов'язку перед Україною. Саме їм, учням

Коломийської української гімназії, випала честь стати новим вояцтвом, яке боротьбою і своїм життям різьбило історичні скрижалі нашої нації. А що відразу після падіння українського Львова 22 листопада 1918 р. навчання в Коломийській українській гімназії припинилося, темно-попелясті і чорні гімназійні «мундурики» дуже швидко перемінилися на вояцькі однострої (за підрахунками Мирослави Кочержук, бійцями легіону УСС і УГА були 198 осіб – учнів або випускників Коломийської української гімназії) тих, хто власним молоденьким життям пішов захищати ЗУНР на фронті.

Для багатьох коломийських гімназистів саме тоді й почалася війна, важка війна, без стояння «на струнко», зате з важкою щоденною службою, невиспаними ночами, вошами та боями. Деякі коломийські гімназисти допомагали й по-іншому: отримали доручення своїх вчителів іти до сіл і закликати молодь вступати до лав Українського війська. Щоправда, успіху такі виїзди коломийських гімназистів у приміській села майже не мали, адже їх селяни переконували, що всі, хто міг, вже пішов, а тому нема що вже про це говорити.

І саме коломийські гімназисти, незважаючи на формування ще кількох підрозділів з уже досвідчених вояків (коломийської батареї артилерії УГА, піхотних полків імені гетьманів Івана Мазепи і Петра Дорошенка), разом зі своїми ровесниками вперше

стали справжніми добровольцями з Коломиї, які після нетривалого вишколу на початку грудня 1918 р. виїхали на фронт. Вони вважали, що обов'язком кожного фізично здорового громадянина було йти боронити свою державу. В цьому прагненні вони вже були не самотніми воїнами в полі.

Сцена 5

ВІЙСЬКОСТВОРЕННЯ: ВЕРСІЯ ТРЕТЯ

На початку було так: революційна армія формувалася без усякого плану й будь-яких підстав. Формували майбутнє військо ЗУНР лише найактивніші особи (пригадаймо Василя Блавацького!), які згуртувавши довкола себе кількадесят свідомих українців, вступали в бій з ворогом далеко поза межами своїх домівок, на стихійному фронті українсько-польської війни. У перший революційний місяць поза Львовом було обмаль тих небагатьох змобілізованих одчайдухів, котрі до того ж після перших боїв утікали з поля бою, залишаючи на ньому недосвідчених, проте патріотично налаштованих гімназистів (згадаймо Євгена Побігущого!). Вкотре підтвердилася гірка істина: кількарічна Велика війна не дала українцям того, до чого напередодні її завершення вперто йшла Українська революція – своєї сильної армії, а отже, права на існування української нації. А що війна ЗУНР з Польщею у листопаді – грудні 1918 року носила надзвичайно активний характер, то бої між

українським і польським військами були рішучі, а тому скороминучі. Тож після кожного бою або ворог відходив, або українське військо відступало.

Оскільки наше військо наприкінці 1918 року воювало головно піхотою і артилерією, найкращі плани на його творення практично не реалізовувалися через, з одного боку, постійну відсутність амуніції, зброї, одягу та взуття, а з другого – ізолюваність ЗУНР від решти світу, яку штучно створили поляки й Антанта, й слабкість органів влади на місцях, фатальний брак комунікації між ними і Львовом. У такій ситуації управління військом було справою надзвичайно важкою, а часом просто неможливою. Якийсь час держава галичан за невміння створити й утримати своє військо мусила спокутувати втратами не лише своїх найкращих синів і доньок, а й втратою територій, а надто – своєї першої столиці, що впала 22 листопада 1918 р. І було це наслідком того, що досі для багатьох громадян нової держави (котрі ще не бачили війни і не нюхали пороху) простіше було ходити до театрів, паморочити собі і людям голову тим, хто ж більший католик за Папу Римського, говорити про політику в кав'ярнях. Про справи ж військові і оборону держави думати вважалося якщо не зайвим, то щонайменше не вартим уваги у глибокому запіллі. На заваді цьому занепадництву духу й стала ЗУНР – держава, що, як і будь-яка

організація, вже мала узаконений апарат примусу – збройні сили.

Почалося все, як і перед тим, із нового заклику до мобілізації. Заклики такі вже довго висіли на парканах і мурах Коломиї, поки не дочекалися свого часу. І він настав – у другий тиждень грудня 1918 р., назвімо його «революційним тижнем». Бо саме між 8 і 15 грудня у Коломиї сформували похідний курінь з 515-ти стрільців та 11-ти старшини для початку першого загального наступу на Львів (т. зв. «Першу українську офензиву на Львів»). І хоч спочатку новобранцям було голодно і холодно, бо прибували вони до міста з різних місцевостей Покуття вже від неділі 8 грудня, до п'ятниці 13 грудня новий більш-менш боєздатний підрозділ був готовий до участі в боях на фронті. Суттєво в цій справі прислужився чех Франц Тинкель, що став головним мотором формування трьох сотень полку ім. Петра Дорошенка (колишнього 24-го піхотного полку).

Додатковим стимулом усвідомлення потреби боротися за власну державність стало й формування такого собі «Куреня помсти» коломиїських євреїв-добровольців. Саме так вони, котрі масово зголошувалися у ті дні до українського війська, вирішили підтримати своїх одновірців, які терпіли від поляків у львівських погромах. Такий, загалом недосвідчений, курінь нічого б не добився в реальних бойових умовах, а тому швидко ця ініціатива

розтанула, як перший сніг, а українські вояки не без гумору ще довго згадували, як євреї ще кілька днів тому, маршируючи містом, співали на свій лад січові пісні про славу Маківку, а потім знову поховалися по своїх домівках. Однак порівняно з місцевими поляками, котрі вороже сприйняли вже сам факт української державності, такий спорадичний контакт євреїв з українцями був свідченням не лише їхнього патріотизму, а й бажання підтримати ЗУНР, нехай і на такому символічно-нейтральному рівні.

Розумінню потребу підтримки українського війська сприяли й різноманітні відозви місцевої влади, а також заклики до містян зголошуватися до Збройних сил ЗУНР. Показовими в цьому сенсі були «10 запитів до українського народу». З одного боку, їхній зміст чітко проголошував мобілізацію до війська, а з другого – вони носили антипольське, антишляхетське й антикатолицьке спрямування, що за тих невідрадних умов українсько-польських взаємин лише підкидало хмизу в полум'я міжетнічного конфлікту.

Тому неділя 15 грудня 1918 р. – день присяги куреня – стала найзнаменнішою подією у тогочасному літописі революційної Коломиї. П'ять сотень українських вояків, у той день склавши присягу на вірність Україні, наступного дня виїхали до Городенки, очікуючи два дні на ймовірні провокації румунів по той бік кордону, а потім, знову

повернувшись до Коломиї, 18 грудня виїхали на фронт, прибувши 19 грудня до Старого Села. Ці стрільці вже були не самотні воїнами в полі, адже сотні, що їх сформували в Коломиї на основі колишніх 24-го і 36-го піхотних полків, вже тримали оборону поблизу Львова, Сихова, Вовчухів і Угнова. Так, лише під Угновом перебувало 800 вояків куреня поручника Шлемкевича. Трохи згодом до цих «коломийських» куренів додався ще й пробоевий Гуцульський курінь чотаря Гриця Голинського, який спочатку налічував щонайменше 110 багнетів.

Незнаваючи на те, що в ті грудневі дні Коломию і Коломийщину часто ставили у приклад іншим як взірець мобілізації чоловіків, які вже мали певний воєнний досвід і поєднували в собі український патріотизм із розумінням дисципліни і виконання обов'язку, відчутною стала інша проблема – фактична відсутність вишколу майбутніх вояків. Адже далі непоодинокими були випадки, коли селяни і містяни, мобілізовані до українського війська в листопаді – грудні 1918 р., з нього втікали, вважаючи, що потрапити на фронт – це найбільша кара в той час, як в сусідньому Станиславові всі кав'ярні аж тріщали від старшин, що примудрялися не йти в бій. А ті, що таки пішли на фронт, ледве могли розраховувати на черевики і гвинтівку, а тому часто брали і те, й те і поверталися додому. Тому у військовій справі нерідко відчувалося аматорство і дилетантство, які були

найтяжчими гріхами тогочасних будівничих ЗУНР у центрі, на місцях, а швидше – у її столицях і на фронті. Темним боком військостворення було й те, що українці не розуміли потреби власної збройної сили. Адже до військової служби, як вже було мовлено, вони, як і євреї, ставилися якщо з неохотою і презирством, то вважали її цілком невідповідною для юнака професією. А тому до останнього подиху Габсбурзької монархії галицькі українці в масі своїй трималися «австрійської клямки», щонайменше мріючи про виокремлення східної частини Галичини в окремий український коронний край. Тож нехтування військовим обов'язком і ще деякі інші обставини й були причинами браку підготовки до справжнього державного будівництва і далі причиною поразки наших новітніх визвольних змагань.

Натомість у грудневій Коломиї, відтятій від решти світу нерегулярним залізничним сполученням, залишалися невеликі ватаги новобранців, котрі в запіллі проходили вишкіл перед виїздом на фронт, а також поворотці з полону в Росії або Східного фронту. Інколи саме останні дивували містян співом російських воєнних пісень, аж поки ті не почали голосно обурюватися у пресі. Окрім залоги, яка разом з повітовими органами влади переймалася проблемами міста в цей непростий час, у Коломиї перебували ще й офіцери Буковинського куреня. Вони налагоджували зв'язок з окупованою румунами

Буковиною, кордон з якою був уже і не таким далеким.

А тим часом Коломия потребувала обміну інформацією з навколишнім світом, зокрема налагодження поштових відправлень до поближких містечок і сіл, котрі через перипетії польсько-української війни далі залишалися далекою і почасти німою провінцією.

Сцена 6

ПОШТОВІ МАРКИ: ВЕРСІЯ ПЕРША

Революція творилася поза Львовом і поза лінією фронту. Її постулати в заплілі реалізували не конче політики й військовики, а радше українські священики, лікарі, судді, вчителі, управителі банків і кооперативів, поважні містяни і статечні селяни. Цих патріотів, натхнених революційним запалом й ідеєю побудови своєї держави, можна було побачити повсюдно на майданах і вулицях міст, містечок і сіл в австрійських військових одностроях, сіряках і кожухах, підперезаних очкурором, з синьо-жовтою опаскою на рамені, неозброєних, але з палюгами в руках. На їхніх обгорілих від сонця і вітру обличчях вигравав величний тріумфальний марш тієї омріяної волі, якої вони дочекалися.

Щоправда не надто цікавилися пересічні громадяни ЗУНР справжніми клопотами молодої держави, розв'язання яких без довіри і співпраці з владою на місцях було неможливе. Зокрема важким, а почасти й нездійсненним було налагодження адміністрування на місцях без правильної поштової,

телеграфічної і поштової служби. Бо охочих розірвати зв'язок між населеними пунктами ЗУНР було чимало: деякі українці вважали, що якщо вже немає цісаря, то не потрібно й телефону і телеграфу, а тому активно викопували стовпи і зривали дроти для використання у власних господарствах. Відомо до чого це призвело б, тому лише оголошення про смертну кару, яку запровадив військово-польовий суд для винних у навмисному пошкодженні телеграфних стовпів і дротів, залізничних рейок, мостів тощо, частково зняло цю проблему з порядку денного державотворення на місцях. Додалися сюди й клопоти з поштово-телеграфною службою, левову частку службовців якої до цього часу становили тільки євреї і деякі поляки. А що в умовах революції і війни телефон і телеграф мусили бути в одних руках, то на посади телеграфістів і телефоністів організували спеціальні курси для дівчат – українок і єврейок. Якийсь час були чималі клопоти залізничками-поляками, які ще задалеко до революційних подій вміло монополізували цю ділянку комунікації, однак вже скоро українці налагодили залізничний рух власними силами. Тож проблем, як видно, вистачало.

Бракувало лише добрих фахівців-патріотів, адже всі поштові працівники мусили діяти з рішучою прямою і цілковитою відданістю інтересам нової держави і суспільства. Тож для того, щоб поштовий персонал відповідав найвищим моральним принципам

і дотримувався розпоряджень влади, а також правил і стандартів пошти ЗУНР, офіційні особи на місцях і поштові працівники мусили докладати зусиль до сумлінного і ефективного виконання своїх обов'язків. Оскільки поштова служба завжди мала унікальний привілей спілкування з більшістю співгромадян і досить часто була їхнім найкоротшим зв'язком з інституціями держави на місцях, поштові службовці мали пишатися цією традицією вірної служби.

В Коломиї цьому сприяли дві особи – управитель пошти Микола Івасюк і очільник окружного суду, філателіст Іван Чернявський, які у грудні 1918 р. за підтримки місцевої військової адміністрації здійснили надрук «Укр. Н. Р.» на колишніх австрійських марках. Зокрема ця потреба виникла через брак поштових марок по 5 і 10 сотиків (гелерів), що їх використовували для оплати гуртової розсилки газет і друків у Коломиї і на цілому Покутті. Окремо для надсилання рекомендованих листів вирішили надрукувати спеціальні нові марки по 30 сотиків.

Організаційно-технічний бік цієї небувалої історії розпочався 3 грудня, продовжився 5 і 7 грудня, продовжився 9–11 грудня, а вже 12 грудня закінчився початком публічного використання «коломийських» марок у поштових відправленнях на території Коломийської військової округи. Щоправда, у тогочасній пресі не знайдемо будь-яких повідомлень про цю вкрай важливу в умовах війни ініціативу

небайдужих коломийців і військовиків. Можна лише здогадуватися, що як і наради в цій справі, так і надруки й передруки марок у друкарні Вільгельма Бравнера відбувалися таємно, під суворим наглядом уповноваженого представника пошти в присутності охорони. Так звані відправлення першого дня датовані саме 12 грудня 1918 р. Щоправда, у той день надіслали лише три листи і поштівку. Це свідчить, між іншим, і про те, що до значного поширення «коломийських» поштових марок було ще далеко. Проте ці марки можна було знайти в поштових «урядах» не лише Коломиї, а й близьких і далеких тоді Багінсберга, Вікна, Гвіздця, Городенки, Заболотова, Косова, Кутів, Незвиська, Обертину, Печеніжина, Снятина, Чернелиці і Яблунова. А що ці марки можна було використовувати лише за умови відсутності достатньої кількості колишніх австрійських марок, а отже спочатку вичерпати їхній старий запас, то поштові відділення Коломийської військової округи не могли похвалитися замовленнями нових, «коломийських» марок. Це пояснювалося й тим, що Коломийська військова команда з огляду на ймовірну спекуляцію заборонила продавати ці марки. Їх можна було отримати лише у віконцях поштових відділень.

Про це і не лише про це вже згодом напише і сам безпосередній творець «коломийських» марок Іван Чернявський, згадуватимуть Йозеф Баумгартен і

Йозеф Рот, тим самим надаючи цьому фактові ознаки суверенності української влади на своїй території, застерігаючи колекціонерів од пізніших фальсифікатів, а водночас дивуючися відчайдушним спробам українців надати молодій поштовій службі ЗУНР державотворчого виміру. Бо ж поштові марки зокрема – це завжди і повсякчас мініатюрна цінність, яку можна продати без значних втрат і без зайвих запитань або ж стати їхнім власником, не даючи за це нічого. Ба більше, не надто оглядаючись на те, кордони яких держав перекроюватимуть повоєнну Європу, попри все, що вона пережила і побачила. Про це і не лише про це коломийці могли дізнатися, вже й використовуючи поштові перекази й надсилання, а також телефонні розмови.

Сцена 7 МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

Пізня осінь 1918 року для коломийців – українців, поляків і євреїв стала переломним моментом в їхніх національних історіях, який безповоротно доруйнував їхнє бачення світу і взаємин одне з одним. Крихка надія на відновлення сяких-таких «правил гри» співжиття кількох народів (а радше панування і домінування одних над одними) в межах одного невеликого міста цілком природно зазнала поразки. Адже з цього часу можна говорити й про цілком іншу версію місцевого патріотизму – вже за відсутності «Іншого», в опозиції до будь-яких конструктивних перемовин «своїх» з «чужими». Відтепер не було місця для уявної ідилії вимушеного багатоетнічного співжиття, а його осереддям стає чорно-біла версія спільної історії коломийських національних громад, без жодних кольорових сюжетів чи бодай якихось півтонів. Тож від листопадових днів 1918 р. і до днів травневих 1919 р. коломийський соціум вкотре поділився на «добрих» українців і «поганих» поляків, і навпаки. В цьому тривалому українсько-польському

протистоянні як на коломийській обставини життя у запіллі – ідейному, побутовому, інституційному і ще хтозна-якому – не було місця коломийським євреям, які стали відмовчуватися нейтралітетом, за що вони й поплатилися своїм реноме «добрих сусідів», ставши водночас і «добрими», і «поганими» союзниками і противниками української державності.

І це ще більше дивувало коломийських українців. Адже досі антиукраїнська політика поляків, з одного боку, і антисемітизм польських еліт і простолюду, з другого боку, мимоволі зближували українців і євреїв. А коли після Листопадового чину євреї почали пристосовуватися до «нових» обставин, продовжуючи вести свою «польську» лінію, українці оцінили це як свідчення не лише не визначеної досі позиції єврейства до проголошення ЗУНР, і як почуття остраху повернення поляків, як почуття непевності в дієвості української влади на місцях. Тому й загубилися в лабіринтах коломийської історії єврейська міліція і «Жидівський курінь», названий «Куренем помсти», які створили коломийські євреї. Натомість на передній план вийшли взаємні обвинувачення (часом цілком обґрунтовані, приміром щодо фінансування медичних закладів), позірне декларування подібностей історичних доль євреїв і українців, акцентування на страхові перед можливими погромами, знищенням майна і різними кривдами. Так чи сяк, але фактом залишалася й та

обставина, що вже 2 (згадаймо «Оголошення» Івана Стрийського) і 10 листопада, а потім і 6 грудня 1918 р. коломийські українці (як громадські активісти, так і офіційні особи) оприлюднили головний принцип взаємин з неукраїнцями: гарантії особистої свободи, недоторканності майна, безпеки життя. Все це і не тільки українська влада гарантувала за умови збереження нетривкого міжнаціонального миру, відсутності провокацій, браку насильницької зміни встановленої в місті влади, конструктивної співпраці в новоствореній ЗУНР. Украї важливим було й те, що українська влада міста і повіту застерігала й самих українців від будь-яких протиправних дій супроти чужинців. Ішлося зокрема про їхнє право на майно і власність, а також безпеку пересування. Цю вимогу ставили у пряму залежність від міжнародного визнання ЗУНР, протидії ворожій пропаганді щодо українського державотворення, соціального миру і спокою.

Звісно, не обійшлося без загострення і без того складних взаємин в умовах українсько-польської війни з боку коломийських поляків. В якийсь час вони вирішили, що можуть вказувати коломийським українцям і не лише їм, як і хто може пропонувати таку собі «дорожню карту» стосунків між титульною нацією нової Української держави і національними меншинами в ній. Тож заяви, що лунали в різних національних громадах Коломиї у листопаді – грудні

1918 р. були лише спорадичні за тривалістю і локальні за значенням. Бо ані українці, ані поляки – коломиїці – не мали жодного права встановлювати якісь норми міжетнічних взаємин у ЗУНР. Тому-то й оцінювали коломиїські українці такі заяви як чистої води провокацію чи, послугослугуючись сучасною постмовою, як прояви разом із реальними діями на фронті українсько-польського протистояння, інформаційної війни. Її прикладом стали й чутки, що їх поширювали поляки від Коломиї аж до Варшави, мовляв, українці для своїх потреб розграбували коломиїські фінансові установи аж на 12 мільйонів!

Окрім цього, Коломиї у цей час судилося відіграти певну роль у розбудові інститутів місцевої демократії ЗУНР. Крім того, значні ресурси міста було задіяно і в українсько-польській війні, що розпочалася одразу з проголошенням ЗУНР, а бойові дії хоч і загострили українсько-польський антагонізм у місті, все ж таки комунікація між етнічними групами відбувалася в межах правового поля та відносно толерантного ставлення один до одного. Свідчення цього – збори українців, поляків і євреїв 25 листопада, а далі – засідання «Прибічної Ради» Коломиї 10 грудня 1918 р. Крім українців (яких, до речі, у цій раді було лише шість осіб – на противагу 11-ти євреям і сімом полякам), лише євреї і, мабуть, єдиний делегат-німець активно включилися у роботу 11-ти комісій. Показовим було те, що коломиїські євреї відразу ж

заявили про свою вимогу (зауважмо, трьома мовами: їдишем, українською і польською) розглядати міські справи без огляду на партійну належність чи одних (українців), чи других (поляків), стоячи на сторожі інтересів єврейської людності, а вже потім – як рівні з рівними – на підставі права на самовизначення народів. Заяви ці, звісно, адресовані були передусім місцевим полякам, а вже потім українцям, адже саме перші завжди не втомлювалися символічно і практично доводити євреям їхнє національне безправ'я за умов попереднього врядування. Імовірно, що єдиним позитивним результатом діяльності «Прибічної Ради» мав стати перепис коломиїців – підґрунтя для унормування взаємин цивільних осіб різних національностей у міському середовищі. А тому, що до початку Великої війни в Коломиї абсолютну більшість становили євреї – 44,36% (поляки – 27,9%, українці – 20,5%, німці – 5,92%), вирішили заповнювати запитальники не лише єврейськими мовами, а й українськими літерами або латинкою. Та чи до цього дійшло – нині не відомо.

Окрім цього певною мірою конструктивного сюжету творення спільної історії чотирьох національних громад коломиїців, чогось суттєвого і показового не було. І на це є пояснення – тривала українсько-польська війна, єврейство проголосило політику нейтралітету, а через це існувала така собі місцева «етнічна ґеттоїзація» була відсутня

конкретна співпраця (яка проявлялась лише у спорадичних контактах на міжособистісному, «сусідському», рівні бізнес-контактів з передвоєнних часів), що ще животіли, а ще мала ефективність в управлінні містом і регіоном, загальне зубожіння коломийців унаслідок Великої війни 1914–1918 рр. і нового воєнно-політичного конфлікту з поляками, відсутність чітко окреслених на місцях перспектив державотворення. Не буде напівправдою стверджувати, що саме під час цієї сцени Української революції у Коломиї відома до того часу квота діалогічність міських націй наштовхнулася на непереборний мур «своїх» у розумінні «чужих», і навпаки. Ані українці, ані поляки, а ще більше євреї Коломиї не мали охоти допустити «несвоїх» до внутрішніх покоїв свого національного життя, ба більше – жоден з коломийських неукраїнських народів не виявляв будь-якого справжнього зацікавлення українською суспільністю. Незважаючи на те, що жили вони сям чи так у місті впродовж багатьох сторіч разом, їхня взаємна відчуженість за добу ЗУНР мала трагічні наслідки для всіх без винятку.

Тому в шерензі найважливіших завдань, що їх ще мусила розв'язати українська влада, була розбудова органів влади і місцевого врядування. Ця проблема разом з військовим будівництвом і національною політикою певний час залишалася наріжним каменем

будь-яких спроб трансформації Листопадової революції у практичну площину – створення правової і соціальної держави громадян (здавалося, всіх, незважаючи на національність і т. д.), їхньої безпосередньої участі в місцевій політиці.

Сцена 8 МІСТОВРЯДУВАННЯ

Тільки той, хто переживав революцію і процес творення нової держави, може зрозуміти вагу розбудови врядування на місцях. Адже в ньому співпрацювали не лишень усі свідомі громадяни, активісти, військовики, містяни, а подекуди й селяни, а й прості коломийці. Саме завдяки їхній праці вдалося певною мірою відновити лад, спокій і безпеку громадян ЗУНР, поєднати в єдине ціле гасла соціальної і національної революції, перетворити чин на діло.

Щоправда, творення місцевого врядування у Коломиї розпочалося справами далеко не організаційними чи самоврядними (якщо не брати до уваги «Урядове оповіщенє» Івана Стрийського від 2 листопада 1918 р.). Оскільки справжнім лихом у самому місті на той час була відсутність найпотрібніших продуктів харчування, зокрема м'яса, вже 9 листопада українські чиновники закликали не бойкотувати справу запланованого забою худоби, бо це може спровокувати голод, а ще за два дні – 11

листопада повідомили, що селяни можуть молоти збіжжя в будь-якому млині, а також, продаючи цукор, сіль, свічки і нафту, можуть (окрім збіжжя і борошна) обмінювати їх на добровільній засаді. Вже згодом, 20 листопада, було проголошено вільну торгівлю, а продаж худоби і свиней – щосереді і щоп'ятниці. Як зазначалося у тогочасних відозвах, ініціаторами цього були українські хлібороби і члени товариства «Сільський господар».

Натомість перше масове зібрання коломиїців, і то лишень українців – членів українських товариств і організацій міста, відбулося 17 листопада у приміщенні Народного дому. Присутніх ознайомили з відозвою окружної УНРади від 14 листопада, яка, покликаючись на рішення загальних зборів українців Коломиїського і Печеніжинського повітів 27 жовтня і 6 листопада, встановила, що її репрезентантами будуть 30 осіб – тільки чоловіки, зокрема двоє греко-католицьких священників. Також встановлювалося, що канцелярія цієї окружної УНРади міститиметься у Народному домі, а її засідання відбуватимуться тричі на тиждень – у вівторок, четвер і суботу. На цьому й завершилося будівництво мережі українського самоврядування, яке охопило не стільки саму Коломию, як довколишні села і містечка.

Турботою подібного штибу було й створення товариства з обмеженою відповідальністю

«Чорногора» – першого за часів ЗУНР у Коломиї українського товариства кредитно-господарського спрямування. Заклик щодо його створення і щодо того, щоб його підтримало населення Покуття і Гуцульщини оприлюднили 21 листопада 1918 р. за підписами десяти українських місцевих політиків і громадських діячів, зокрема двох священиків і трьох освітян. Свою діяльність це товариство мало поширювати на тогочасні Коломийський, Городенківський, Снятинський, Печеніжинський, Косівський і Делятинський повіти. А що перша українська організація у Коломиї, створена вже в часи ЗУНР, називалася «Чорногора», так зокрема й відбулося творення міфу про Коломию як столицю Гуцульщини, який отримав нове дихання вже за часів СРСР, знівелювавши окремішність Покуття та його міських центрів.

Нова, українська, влада, репрезентована не лише людьми військовими, а й цивільними, які вміли рахувати чужі гроші, раз у раз активно закликала містян сплачувати податки. Зокрема показовим тут було й те, що 28 листопада окружне фінансове управління повідомило, що від сплати податків можуть звільнити лише родини, члени яких служать в українському війську або ж загинули, воєнних інвалідів, полонених. Запідозрені в навмисному ухилянні від цього громадянського обов'язку перед державою піддавалися обшукові, а ті, хто не міг

сплатити податки відразу, мусили повідомити про це місцеву адміністрацію, а вже та – староство.

Не треба думати, що одразу всі як один кинулися виконувати розпорядження нової влади. Її пекучою проблемою, з якою вона одчайдушно боролася, залишалася й неякісна продукція, зокрема виробництво і торгівля алкогольними напоями. Вже у грудні повітовий комісар постановив закрити всі корчми в Коломиї і решті сіл, а конфіскувавши запаси горілки, продати їх, а виручені від цього кошти спрямувати для найбільш вразливих воєнних сиріт. Головна ж проблема – неякісний товар – залишалася й далі відкритою, адже досі вважалося, що народ слід навчити не робити і не купувати «горівку фальшовану». Окрім боротьби з функціонуванням корчем і торгівлею алкоголем, місцева адміністрація звертала пильну увагу на факти незаконного вирубування лісу в державних лісах. Тут вже вимагали і посвідки з громади, що дерево, яке везли на продаж, є його власністю. Винуватців обіцяли арештовувати й відвозити в Коломию до судового арешту.

Пам'ятаючи брудне і неприбране місто часів Великої війни, що було наслідком не лише бездіяльності комунальних служб, а й нехлюйства значної частини містян, нова влада активно взялася на наведення порядку в елементарних санітарно-гігієнічних потребах. Зокрема державний комісар

Коломиї 15 і 16 грудня, а військовий комендант – 20 грудня 1918 р. оголосили, що до кінця календарного року слід вивезти сміття до призначеного над Прутом місця; міські шляхи, вулиці і площі мусять бути чисті, тому заборонялося висипати на них сміття, викидати будь-який непотріб і виливати використану воду – містяни мусили збирати сміття в кожному будинку до спеціального контейнера, а потім вивозити над Прут; тротуари мали бути чисті, а якщо ж вони були брудні – за їхній стан відповідали і власники, і мешканці будинків, що стояли на цих тротуарах; за чистоту перед каменицями відповідали їхніх власники, а також особи, котрі їх винаймали, особливо ті, чиї вікна виходили на вулицю; власники будинків мусили пильнувати й належний стан вбиралень, що категорично не могли бути переповнені нечистотами; джерела води, зокрема криниці, завжди мали бути чисті; всі готелі, міські заклади харчування і торговельні заклади мусили бути чисті й упорядковані – для потреб відвідувачів і містян. Згодом усіх власників крамниць і публічних будівель зобов'язали (до 15 січня 1919 р.) замінити всі старі вивіски і таблиці на нові з написами українською мовою. Невиконання цього розпорядження передбачало штраф чи арешт, а також закриття приміщення.

Натомість містян, очевидно, більше хвилювали різного роду виплати. А тому дуже часто у грудні 1918 р. до кКоломийського магістрату тягнулися

валки різного роду прохачів усіляких виплат – державних (ще з часів небіжки Австрії) боргів, соціальної допомоги тощо. Дійшло до того, що управитель староства публічно заявив, що не говоритиме з такими особами, частина яких заможні містяни, однак вони використовують ситуацію для власного збагачення. Зазначалося, що всі справи розв'язуватимуть з огляду на право, оскільки «перед законом є всі рівні і рівно управнені та обов'язані». Адже зовсім непоодинокими були факти корупції різного ґатунку: нібито невинні прохання про допомогу, «протекцію», «винятки», «просьби», «чемности» тощо.

Вкрай важливими були й соціальні гарантії: коломийські органи врядування розпорядилися встановити тримісячний мораторій (від 20 грудня 1918 р.) на сплату комірної за помешкання для найбільш бідних містян (у Коломиї і Гвіздці). Мораторій поширювався на осіб, які могли довести, що член родини, на чиєму утриманні вони перебували, був у війську, ще не повернувся з фронту, загинув на війні або ж був інвалідом. Міська влада чітко й однозначно заявила, що самовільно виганяти бідних з їхніх домівок не можна.

Проте в місті процвітала спекуляція найпотрібнішими товарами. Майже ніхто і не думав дотримуватися встановлених чи запропонованих цін – ні продавець, ані покупець. Не допомогли й

застереження влади про покарання за свідому переплату, ані заклики доносити відповідним органам на лихварів. Це й призвело до спекуляції велетенських, як на Коломию, розмірів. Зокрема маловідомою досі є т. зв. «змова пекарів», яку самоврядні органи викрили у грудні 1918 р., коли було розкрито шкідливу діяльність «картелю пекарів», що самоорганізувалися для того, щоб утримувати високі ціни за хлібобулочні вироби, дійшовши навіть до того, що вони платили бідним з-поміж себе, щоб ті не конкурували з ними (як тут не згадати для допитливців, що Коломия завжди славилася пекарями, котрі тут вже на початку XVI ст. мали свій цех, що об'єднував 1564 р. 150 пекарів, щоправда, з року в рік зменшуючи їхню кількість, аж до 20-ти 1627 р.).

Тому не тішмо себе ілюзією, що вже за кілька днів після Листопадового чину в Коломиї, де була вже була українська влада, був лад і працювала нова державна машина. Було складно, однодумно не йшло, а тому не один, а безліч мізків керували місцевим врядуванням. Не всі українські урядники знали між собою, не всі шанували один одного, не всі довіряли один одному, не всі не заздрили один одному чи ж були лояльні до іншого. Не все було гаразд з міським управлінням, адже саме містяни та їхні очільники, незважаючи на українсько-польську війну, що тривала вкотре зіштовхнулися з одвічними

проблемами сучасного світу, як-от: корупцією, спекуляцією, хабарництвом, фальшуванням тощо. Було ще далеко до того, аби з нутра самих містян зродилася влада – не з революційної доцільності, загального голосування і не з накинення, а з добору, з вибору найкращих. Тому ті, що репрезентували і виконували її, з одного боку, і ті, що цю владу приймали як свою, рідну, з другого боку, певною мірою були акторами такого собі коломийського театру революції. У його репертуарі тоді знайшлося місце для всіх – і для корифеїв, і для лялькарів, і для штукарів.

Сцена 9
РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ТЕАТР: ВЕРСІЯ ПЕРША

Осінь 1918 року принесла Коломиї не тільки важкі випробування. У місті не з'явилися спонтанні кладовища, міські околиці не засівалися новими могилами, залізнична станція не встелювалася тифозними вояками, серед яких костеніли тіла померлих. Міська адміністрація раз по раз давала раду з численними прикрощами воєнної доби, намагаючись уникати найтяжчих випробувань заліза і крові. Коломийці всякого віку і статі працювали тоді немов у чаді, метушились, не покладали рук, навіть від тимчасового розчарування. Зазвичай містяни і мешканці довколишніх з Коломиєю сіл кидалися від однієї справи до другої, не завершивши першої, бралися за другу. Скрізь бракувало рук, знань, уміння. Тож чим скрутніші наставали дні і ночі в листопаді та грудні, що дошкульніше діймав голод, то голосніше лунали пісні та жарти. А вже тоді, в часи воєнних негод і тяжких боїв, сум'яття в запіллі, велику розраду містянам і воякам приніс саме театр.

А що досі одвічними служителями Мельпомени були невдахи середніх шкіл, учні дяківських бурс, розчаровані дрібні службовці і романтична міська молодь, то за революційної доби в більшості з них вже не було часу на «вільне мистецтво». Тим більше, що театральна кар'єра ніколи не сягала мрій про майбутнє. Якийсь час можна було залишатися у полоні Мельпомени, однак шанованій публіці міста радше усміхалися священничі ризи, адвокатська чи суддівська мантия, докторат філософії чи права, лікарські гонорари чи, зрештою, володіння якоюсь крамничкою. Натомість буття актором передбачало вічну циганську мандрівку, відсутність постійного даху над головою, кількадедне, а то й кількатижневе перебування на одному місці, примітивні сцени, убогість костюмерії і бутафорії. До того ж театральна горячка несла акторів нестримною течією індивідуальних ініціатив, яким бракувало досвідченого мистецького проводу.

Був це результат не лише призабутих уроків міської історії, адже ще з 1848 року почавши, українська національна трупа, що народилася саме в Коломиї стараннями греко-католицького священника Івана Озаркевича, сповідувала аматорство як визначальний принцип її функціонування. Поза всяким сумнівом, виставами коломиїської трупи скріплялась українська ідентичність коломиїців, а місцевий патріотизм набував змагальницького

характеру. Від початків своєї одиссеї коломийські театрали використовували твори наддніпрянських українців І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, С. Писаревського (що лише опосередковано свідчить про те, що містяни усвідомлювали певний рівень соборності), вміло адаптуючи їх до місцевих умов. Цікаво, що на початках історії професійного театру в Коломиї (у червні 1848 р.) і незадовго до Української революції (у січні 1917 р.) «коронною» постановкою коломийців-аматорів була саме «Наталка-Полтавка». Останню постановку здійснив «Український драматичний кружок» (створений взимку 1916 р.). Тож до якогось часу український театр у Коломиї був винятково аматорським і самодіяльним. Та, незважаючи на складні умови праці під час Великої війни, вдало маневруючи поміж заборонами російської окупаційної влади, він забезпечив себе фінансами, декораціями, костюмами і навіть бібліотечкою.

Оскільки революційні події 1917–1918 років змінювалися одні за одними, наче в чарівному калейдоскопі, у знаменні листопадові дні окремі коломийці не сиділи склавши рук, а відважилися на створення українського народного театру. Щоправда, «пальму першості» тримав тут «Аматорський кружок», акторами якого були коломийські учні і гімназисти. Саме вони в листопаді 1918 р. дали почин театральному життю Коломиї за

революційної доби кількома виставами (14, 15, 16 і 17 листопада) в залі товариства «Гвезда» (нині – приміщення Коломийського українського обласного академічного театру ім. І. Озаркевича). Кошти, отримані з продажу квитків, а також добровільні датки спрямували на потреби окружної УНРади і Українського Червоного Хреста. «Старші» ж коломийці задумали заснувати повноцінну культурно-мистецьку інституцію під назвою «Народний театр імені Івана Тобілевича». Його перші організаційні збори відбулися 24 листопада 1918 р. в залі вчительської семінарії УПТ (нині – одне з приміщень Національного музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Й. Кобринського) і зібрали членів і прихильників «Українського драматичного кружка». Очевидці зауважували головну відмінність новопосталої інституції од різного ґатунку «кружків» – створення окремого культурного товариства, діяльність якого регулюватиметься статутом, що передбачав добровільний вступ до нього інтелігентних громадян, які відчувають у собі артистичний хист. Передбачалося, що «Народний театр ім. І. Тобілевича» матиме чотири секції, які б уможлиблювали його діяльності, а гру «артистичної горстки» (акторів, співаків і музик) будуть оплачувати. Перші успіхи, завдання і проблеми підсумували загальні збори цього театрального товариства, що відбулися 29 січня

1919 р. А от перша вистава «Народного театру ім. І. Тобілевича» пройшла з небувалим успіхом вже 15 грудня у залі «Гвязди». І, звісно, вже традиційно саме «Наталкою Полтавкою» коломийські театралі-аматори (за участі акторок львівської «Української бесіди») відкрили свій перший, революційний сезон. Сьогодні відомо про дев'ять постановок театру в грудні 1918 р. – середині січня 1919 рр.: чотири вистави у грудні (15, 22, 28 і 29 грудня) і п'ять вистав у січні (5, 8, 9, 14, 19 січня), які успішно відіграли актори напередодні злуки двох українських республік в одну державу.

Та все ж таки новий за часом створення, а старий – за філософією і принципами роботи коломийський театр орієнтувався більшою мірою на вистави соціально-побутового і національного характеру вже «класичного» ХІХ ст. (не відомо, скажімо, про постановки творів «неукраїнських» авторів). Не дуже допомагали тут відверті і щирі заклики Дмитра Николишина про потребу переоцінки старих і пошук нових цінностей, крокування театралів у напрямку підвалин саме європейського театру чи ж, зрештою, позбавлення шаблонності в їхній грі. Нове коломийське товариство ввело в інший, культурний, світ чимало нових людей. Серед них були різні за віком і статусом: талановиті, обдаровані, інтелігентні професіонали своєї (але зазвичай не театральної)

справи, амбітні кар'єристи, скоробагатки, для яких «Народний театр ім. І. Тобілевича» був тільки трампліном для стрибка в революційне (а тому ще до кінця так і не сформоване) громадянське суспільство і владу цивільних. Були тут і українці з університетськими дипломами, яких революційна хуртовина відірвала від їхніх професій, а тому й рятувалися вони участю у театральних секціях і сьакою-такою грою на сцені. Але в гурті нового коломийського театру були й окремі яскраві постаті, котрі мали відповідну освіту і досвід праці у професійних театрах регіону (наприклад «Української бесіди»). Були це такі собі театральні «самоцвіти», які завше сяяли власним блиском, однак, як правило, були вони акторами попередньої доби. Тому й закостеніли і вони, і їхні постановки на побутовій драмі та комедії ХІХ сторіччя, а тому не могли (чи не бажали) впоратися з вимогами нового театру, що поєднав би український зміст і європейську форму. Тому і не було тут відважних, оригінальних рішень режисера, а була добра гра акторів на сцені, непридатній для театральних постановок, а тому – з технічними недоліками. Таке служіння Мельпомені в часи, коли «хоч війна, а музи не вмовкають», вже традиційно для Коломиї залишалося аматорством неврегульованого русла ініціатив окремих, справді талановитих діячів міської культури.

За працею в театрі, за пробами та виставами актори так-сяк розбиралися у ситуації, що панувала за стінами їхнього товариства. А глядачі, відгороджені світляною рампою і завісою, приглядалися до вистав, не зраджуючи своїх щоденних турбот і переживань про хліб насущний. Здавалося, що театр і актори ніколи не були такими бажаними розрадниками, як у ті важкі й трагічні часи. А тому, незважаючи на всі «за» і «проти», тогочасні коломийські театральні постановки виконували щонайменше три функції. По-перше, вони організували громадське життя у Коломиї, приводячи в дію механізми саморегулювання конкретного середовища через схвалення і засудження позитивних і негативних образів; по-друге, художній твір, поставлений на коломийській сцені, ставав продуктом культурного цілого, картини світу; по-третє, сама постановка певного твору була варіантом критики тогочасних реалій (не конче українських), в яких перебувала тогочасна людина або цілий суспільний прошарок. Тому з кожною новою роллю доходили актори до усвідомлення, що глибока і фахова освіта не лише для них є вкрай актуальною. Нова Українська держава, про яку так часто говорили поза театральними поставками містяни – і цивільні, і військові, потребувала і нового громадянина, озброєного новою освітою, з широкими і глибокими

знаннями з різних царин життя, науки і культури. Наставали часи, коли загаломі містян (особливо молоді) вже було не до театру, адже все потребувало голів та рук, бо роботи було – непочатий край.

Сцена 10

ОСВІТА: ВЕРСІЯ ПЕРША

Якщо кожна справжня революція творила свої університети духу, то революція у Галичині, а за нею театр українсько-польської війни штовхали у плечі коломийську молодь і коломийських освітян шукати своєї доріженьки на широкому шляху навчання, дотепер захаращеного малограмотністю, безгрошів'ям і нерідко байдужістю. А що ці перші стусани долі призначалися широкому загалові містян у вигляді популярних лекцій на різні теми впродовж грудня 1918 – січня 1919 років, а вже згодом – з'їздів українських вчителів, покликаних до творення їхніх професійних інституцій, то немає підстав стверджувати, що перша спроба творення революційного шкільництва в Коломиї була всуціль успішною і зрозумілою пересічним коломийцям. Було це аксіомою без потреби доведення як для самих педагогів, так і для їхніх учнів, адже брак і тих, і тих відчувався у цей час катастрофічно. Учні, чи пак дорослі діти, вже були давно на фронті – в епіцентрі кривавої українсько-польської війни,

який, окрім руїни, згарищ і спустошення, кожного дня залишав по собі найбільший поганий наслідок – геть неосвічене або малограмотне покоління, що вже ніколи не матиме часу ані на дитинство і юність, ані на нормальне навчання. А ще це, власне, оте втрачене і впольоване покоління, яке, окрім своїх рідних і близьких, залишених удома, там, на полях битви за власну державність на власних землях, побачило всі принади воєнних подій: зброю, поранення, каліцтво, зраду і смерть. А ті, що залишилися в Коломиї, ставали самовидцями голоду і холоду, які прийшли відразу ж опісля походу вандальських чобіт вояків ворожих армій з часів Великої війни. Саме вона залишила у спадок коломийцям пограбовані і зруйновані школи без вікон і без дверей, будинок гімназії, перетворений на військовий шпиталь, ба більше – навіть географічні мапи з дірами, випаленими сигаретами офіцерів, потрощені прилади і пристрої для фізики і хімії, а також кількадесят скрипучих лавок, які лише якимось дивом містяни і зайди не принесли у вогняну жертву. Лавки ті використали для опалювання шкільних приміщень вже взимку 1918–1919 років. А тому позаду були передвоєнні старі добрі часи, коли на уроках зоології дехто кури́в тютю́н, хтось з учнів був причетний до першоквітневого перетворення свині на собаку на

подвір'ях викладачів гімназії, або деякі захоплювалися вибиванням вікон у чужих хатах, хоч би польських чи кацапських.

А тепер здавалося, що безжурні радощі коломийських учнів і їхніх вчителів закінчилися, а сама освіта покинула Коломию напризволяще. Та й була Коломия тим містом (вочевидь не єдиним!), де ще в 1910-х нарахували 26% т. зв. анальфабетів – неписьменної молоді української і польської національностей 11–20 річного віку (у Львові таких було, зокрема, майже 14%, у Кракові – 10% осіб, старших 10-ти років). Тож ще й анальфабетизм з попередньої історичної доби був суттєвим гальмом в освіті коломийців.

Отже праці для освітян, як бачимо, не бракувало. Адже бути педагогом на ті часи, та й перед тим, означало лише одне: зректися самого себе, забути про будь-які розваги, боротися за кавалок хліба в одвічній конкуренції з освітянами-поляками і педагогами-євреями. Важка щоденна праця освітян і їхня безпосередня залежність в оплаті праці від місцевої громади вже в ті часи стала притчею во язицех про педагога як добровільного в'язня в мурах монастиря, з-за яких не видно нічого, а він лише терпить муки навчання і самих учнів. Саме такою була праця українських освітян напередодні Листопадової революції, багнети якої стали не

лише символами спротиву, дисципліни і державотворення, а й творення нової школи від новітніх апостолів правди і науки. Щоправда, вони не кінця зрозуміли ідеї нової школи, сліпо ототожнюючи її засади з боротьбою за позірну українськість, поборюючи «аристократизм» і «шляхетність» міських польських шкіл, пропонуючи натомість для українців «міщанськість», а вже потім – демократичність. А той факт, що вчити насправді не було кого (22 листопада 1918 р. навчання у гімназії фактично зупинилося), оскільки учні-хлопці пішли добровольцями на фронт боронити молоду державу галичан, говорить сам за себе.

Тож, імовірно, педагоги на тривалий час залишалися наодинці зі своїми професійними мріями, фантазіями, болями, що в більшості випадків не мали нічого спільного з реаліями воєнної доби. Коломийські освітяни, як і їхні колеги в інших містах ЗУНР, ще довгий час залишалися самітниками – без повноцінних закладів освіти, матеріально-технічної бази і, що найголовніше, без учнів. Щоб їх «мати», слід було спочатку спробувати ліквідувати велику неписьменність. Для цього українська влада в місті і повіті наприкінці грудня 1918 – на початку 1919 років розпочала організацію спеціальних курсів. Такі заняття – з середини січня 1919 р. – відбувалися щонеділі й у свята у школах

імені Шевченка і княгині Ольги, а також у приміщенні міської читальні, навпроти церкви Святого архистратига Михаїла.

У практичній же площині на передній план виходили проблеми не методики чи дидактики, а радше закономірної політизації освіти нової держави – її антипольське спрямування. Зокрема повідомлялося, що з 1 січня 1919 р. скасовується використання польської мови як «внутрішньої» у народних і виділових школах з українською мовою навчання, а також і те, що одночасно скасовується примусове вивчення польської мови в таких школах. А години, які таким чином «вивільнилися б», мусили додати до загальної кількості годин, призначених на вивчення української мови і «рідної» історії. Та все ж учні могли вивчати польську мову – за умови запровадження її як «надобов'язкового» предмета.

Паралельно відбувався парад віч українського вчительства, головні вимоги яких на січень 1919 р. зводилися до того, що школа є самостійною державною інституцією, яка підлягає галузевому міністерству (Секретаріату освіти); вчителі мають бути державними службовцями з їхніми правами і обов'язками; т. зв. шкільні місцеві ради ліквідовуються, натомість створюються шкільні «уряди» і шкільні комісаріати. Поза увагою

численних зборів учителів не залишилося й питання оплати їхньої праці, яке від цього часу слід було врегулювати. Однак, мабуть, найголовнішою вимогою таких зібрань було приєднання ЗУНР до УНР (про це, зокрема, заявили 29 грудня 1918 р. на з'їзді делегатів українського народного учительства в Коломиї), а знані й шановані в місті освітяни почали публічно розмірковувати про перспективи українського шкільництва вже в єдиній і соборній Україні. Ці роздуми були різні: від початкової ейфорії видимої перемоги старого режиму і старих порядків і до намагання конструювання учня/учениці нового, революційного, типу. Останній же полягав у категоричній відмові від невпинної модернізації сучасного їм життя, зокрема критиці навичок випускниці-українки виділової школи з польською мовою навчання, котра нібито бажала досягнути рівня «панського гонору» (це, приміром, виражалося у зміні одягу і щоденної праці). І саме в цьому сюжеті й заховалася пастка для українських педагогів Коломиї: вимагаючи від своїх учнів повернутися в лоно справжньої, нібито демократичної, «міщанської» школи, яка б, імовірно, орієнтувалася на шкільництво і європейське, і американське, вони, самі того не бачачи, вже твердо стояли на стежці етнічної ксенофобії і полювали на відьом.

Це і стало лейтмотивом творення революційного шкільництва на його першому етапі. Адже за таких умов – відсутності власне тих, кого слід вчити і виховувати, з одного боку, і вимог розбудови національного шкільництва на місцях, з другого боку, українська освіта починала свій нелегкий шлях. На іншому боці барикад далі залишалося шкільництво етнічне – і польське, і зокрема єврейське, актори яких торували свій шлях поза «українським» проектом і фактичною українською державністю. Зокрема коломийські польські педагоги та їхні поодинокі вихованці міцно закоренилися в підпіллі, очікуючи повернення «своєї» влади, а єврейські – вичікували, заявивши про нейтралітет у конфлікті українців та поляків, що ж з того буде, готуючись вітати майбутнього переможця.

Тож поки що єдиною справою, яка справді змогла об'єднати багатьох коломийських українців, роз'єднаних питаннями мови повсякденного спілкування, ідентичностей, релігії чи школи, стала допомога власному військові на фронті українсько-польської війни. Ймовірно, що це й стало передумовою формування підвалин українського громадянського суспільства в Коломиї наприкінці першого десятиліття ХХ ст., зокрема дійового волонтерського руху як його наймасовішого прояву.

Саме це історичне явище, що народилося у перипетіях українсько-польського конфлікту за Галичину сторіччя тому і заклало основу коломийської міської традиції допомагати Українському війську в його служінні власному народові, і досі є одним з наріжних каменів коломийської самості.

Сцена 11

ВОЛОНТЕРСТВО: ВЕРСІЯ ПЕРША

Листопадова революція нізащо не була б результативною, якби з самого свого початку не мала не лише підтримки українців, а й їхньої жертвовності. Відвага і патріотизм, готовність допомагати ближнім, не оглядаючись на їхню національність чи віровизнання, стали проявами справжнього патріотизму коломийців і не тільки. Адже вони знали напевне: війна, як і кожна катастрофа, яку вигадала і реалізувала людина, мусить мати і інше обличчя – співчуття і допомоги.

Тож початком таких от справ милосердя стала «рятуноква акція» для полонених з фронтів Великої війни, які одного листопадового дня 1918 року вперше опинилися у Коломиї, до кінця не відаючи, що потрапили вони вже в нові геополітичні обставини – Листопадової революції і творення держави українців. Фізичний і психологічний стан знесилених голодом і холодом, довгою мандрівкою додому і зазвичай недужих вояків армій двох найбільших імперій – Австро-Угорської і Російської потребував

якнайшвидшої допомоги. Без неї сотні, а може, й тисячі отих малих і нещасних захисників несвоїх монархій вже давно б помандрували на санях до інших світів (а частина з них таки знайшла свій вічний спочинок у Коломиї). І саме коломийські українки, відчуваючи справжній, а не уявний обов'язок допомоги ближньому, хай ким би він був – «своїм» чи «чужим», українцем чи кимось іншим, почали рятувати їхнє життя і допомагати найпотрібнішим – їжею і одягом. Натомість ті, серця котрих до того часу були відкриті лише для куль, а не рим, завдячували своє земне існування невеличкій групі коломийських жінок і їхнім синам-гімназістам, котрі в листопаді – грудні 1918 р. рятували життя багатьом жертвам Великої війни, яких, зокрема, вдалося вирвати з кігтів іспанки, червеного тифу, пневмонії. Надію на нове життя давала коломийська організація Українського Червоного Хреста. Саме вона за підтримки небайдужих коломийців і нової влади організувала військову кухню і шпиталь для хворих полонених. Найбільше таких було росіян – чи то дійсно з теренів Російської імперії, чи то з українських етнічних земель, які загарбав царат. Їхні обличчя вже самі по собі свідчили про пережиті за роки війни не божественні комедії, а трагедії людські. Важко було їм усвідомити, що можуть померти ні за що в довгій дорозі додому. Отож і їх, і інших коломийці кинулися рятувати хто як міг. День і ніч вони чергували на

залізничному вокзалі, що вже одгудів хворими і каліками, очікуючи нових прибульців з фронтів. Уже 15 листопада 1918 р. коломийці – члени Українського Червоного Хреста й уповноважені від влади військовій медикі створили Тимчасову санітарну комісію, котра працювала аж до грудня. Українським медикам і військовикам допомагали щонайменше два лікарі-євреї і лікар-поляк. Якоїсь різниці між полоненими вояками через їхню національність в наданні їм допомоги не було, а українська преса закликала всіх, хто тільки може, надати цим нещасним і покинутим на поталу холоду, голоду і хворобам жертвам війни будь-яку допомогу.

А що революція крокувала далі, спираючись на українців у їхньому прагненні збудувати власну державність, то вимагала вона й активної взаємодії фронту і запілля. У сталевих грозах українсько-польського конфлікту і в пожежі півсвіту вкрай потрібною була допомога власному українському війську. Оскільки воно вже два місяці кривавилося на фронті під Львовом у снігах на морозі, часто не маючи ані допомоги, ані потрібної ротації, у грудні 1918 р. на залик Державного секретаріату військових справ кожна військова округа, зокрема й Коломия, розпочала добровільний збір чоловічої білизни для українських вояків.

Повідомлялося, що зібрані речі очільник громади передає до повітового комісаріату, службовці якого

відсилають їх до Окружної військової команди; цей же наказ попереджував про судове переслідування у разі зловживань. До населення 19 грудня звернулася й Окружна УНРада, яка закликала мешканців цієї округи – з Коломийського, Косівського, Снятинського, Печеніжинського і Городенківського повітів – розпочати збір їжі, одягу і взуття для української армії. Зокрема в кожному місті чи містечку військової округи засновувався спеціальний комітет, до складу якого обов'язково входили священник, учитель, голова громади і начальник місцевої міліції. Зібрані речі та їжу слід було передавати до відділення жандармерії чи міліції, а звіди – до військової інтендатури при Окружній військовій команді в Коломиї. Саме вона 2 січня 1919 р. звернулася до українців із повідомленням, що жандармерія отримала наказ забирати для потреб армії з кожного помешкання нові або в доброму стані червики і чоботи, сплачуючи за них або обмінюючи їх на старе взуття. Повідомлялося, що взуття для армії мусять віддати всі без винятку чоловіки, незважаючи на національність чи віровизнання, а про осіб, котрі б ухилялися від цього, треба було негайно повідомити військову адміністрацію. Слід гадати, що місцевих поляків з-поміж останніх було найбільше, адже вони не дослухалися до ініціатив нової, української влади. А от коломийські жінки-єврейки, крім того, що їхні чоловіки й далі утримувалися від

активної співпраці з українцями в царині державного будівництва, допомагали українкам збирати в Коломиї та в довколишніх селах украї потрібну білизну для українських вояків. Поза Коломиєю, однак для Коломиї, активно допомагали снятинські євреї, які збирали для українських вояків одяг і білизну. Частина зібраних речей ішла на фронт, а частина – на потреби коломиїських шпиталів, у яких лікувалися українські вояки. Ба більше, праця коломиїських українок і єврейок була відкрита і публічна. Щовівторка охочі отримати інформацію про зібрані речі і здоров'я поранених могли прийти до військової їдальні в Народному домі і впродовж 17–19 годин про все дізнатися.

І все ж таки найбільшою і найемоційнішою подією для українських воїнів на фронті, що межувала з найвищим проявом жертвності і патріотизму українців того часу, – їхніх батьків, рідних, коханих і просто не байдужих до захисників рідного краю, – стали Різдвяні свята 1919 року. Ці свята чекали як у полі, так і в домівках тих, що пішли на фронт, боронити українську державність. Почин до збірки подарунків для вояків-українців дав заклик «Жіночого гуртка» 19 грудня 1918 р. до мешканців Покуття, а також спеціальне прохання до коломиїців від оргкомітету, датоване 25 грудня того ж року. Грошові датки і подарунки приймали українські товариства «Українська кооператива», «Видавнича

спілка», які містилися у Народному домі, а також «Народна торгівля» на пл. Ринок. Внаслідок такої акції лише Коломийський повіт зібрав 64 704 корони, зокрема товарів на суму 55 800 корон, а готівки – 8904 корони. Цікаво, що Коломия не була серед тих населених пунктів тогочасного повіту, що зібрали значні суми для українського війська. Із 39-ти зафіксованих на той час місцевостей найбільше зібрали Сопів (4635 корон), Товмачик (4222 корони), Пилипи (3807 корон), Іванівці (3753 корони) і лише тоді Коломия (3723 корон). Найменше зібрали Михалків (72 корони) і Шепарівці (249 корон). Такі цифри слід пояснити кількістю населення, яке проживало в тому чи тому населеному пункті, а також успіхами коляди 1919 року. Не слід забувати й те, що лише в селах повіту, питому вагу населення яких становили власне українці, більш-менш вдалося реалізувати ідею про «Дар коляди для українських жовнірів». Натомість у Коломиї, численними містянами якої були ще й поляки і євреї, цього не вдалося або вдалося лише наполовину. Тому найактивнішими доброчинцями були переважно жінки й учениці кількох освітніх закладів, що продовжували функціонувати в цей час в Коломиї, а також службовці коломийської пошти і мешканці кількох населених пунктів Покуття і Гуцульщини.

Незважаючи на це, Різдвяні свята на фронті проминули дуже радісно. Адже Коломия, окрім

різдвяних подарунків для українських вояків, ще й спромоглася на окремі делегації до військових підрозділів, які були створені і спочатку дислокувалися у нашому місті. Цей факт заклав підґрунтя взаємин коломиїської громади з українськими військовиками у ХХ сторіччі, зокрема уможливив співпрацю не лише у військовій, а й у культурно-просвітній царинах, зокрема актуалізував широкий волонтерський рух на початку ХХІ ст.

Саме тому допомога коломиїців українському війську мала виразний соборницький характер. У вогні тогочасної національно-визвольної боротьби творилося військо соборної України, адже тоді воювали не за чужі імперії чи Коломию, Станиславів чи Львів, не за чиїсь вузькопартійні інтереси, а вже точно за волю і соборність українських земель, урочисте об'єднання яких у єдиній державі не було вже мрією, а ставало реальністю у новому 1919-му.

Сцена 12

СОБОРНІСТЬ

До осені 1918 року ідея соборності українських земель була для коломийців поняттям ефемерним і почасти невідомим. Ба більше, окремі сюжети коломийської історії нині можна було б досить іронічно назвати «соборницькими». Зокрема це борг коломийця Івана Шпака друкареві Іванові Федоровичу 1574 р. за «Апостол» і «Буквар» або запрошення 1613 р. від Ференца Горбаша приблизно трьох сотень запорозьких козаків до міста для розправи над шляхтичами-поляками і римокатолицькими ченцями. Немає достатніх доказів і того, що єдиний текст муштри для «руських гвардій народних», який запропонувала у липні 1848 р. Коломийська окружна руська рада мав виразне соборницьке спрямування, адже попри українську мову документа практична діяльність таких формувань звелася до захисту устоїв австрійського абсолютизму. Та й сама ідея єдиної України, землі якої міцно тримали кігті двоголових орлів Романових і Габсбургів, зазвичай до останніх місяців Великої

війни не турбувала ані уяву, ані уми коломийців (імовірно, лише в нечисленних постановках коломийських театралів творів авторів-наддніпрянців).

Однак саме за останнього перед проголошенням ЗУНР режиму відбувалося активне національно-культурне відродження коломийських українців, що впродовж 1848–1918 років сформувало міську українську еліту. Щоправда, до самого кінця Дунайської монархії коломийці-українці (зрештою, як і мешканці інших міст і містечок Підавстрійської Галичини) залишалися найбільшими австрійськими патріотами. Адже бути «австрійцем» за Габсбургів означало бути своєрідним центральноєвропейським космополітом. Бо тогочасний освічений і законослухняний обиватель напевне знав, що в імперії все стоїть на своїх місцях міцно і непорушно; що над усім і всіма височіє постать старого цесаря, котрий якщо і відійде в засвіти якогось там дня, то його місце приготують для іншого, такого ж доброго і справедливого. Тому й коломийці не надто вірили в майбутнє, пов'язане з насильством – війни, революції чи державний переворот, адже в еру «здорового глузду» такі речі здавалися просто неможливими. Таке відчуття надійності і було найбільшим бажанням мільйонів, їхнім загальним життєвим ідеалом. А Коломия, окрім того, що була, залишалася і залишатиметься ще довго «містом протилежностей»

(Л. Захер-Мазох), була саме тим місцем, де одвіку Схід і Захід простягали один одному руки, нагадуючи якщо не багдадський базар, то церковну площу села десь у Шварцвальді. Тому важко було очевидцям не повірити в те, що тогочасна Коломия – «вавилонське скопище торговців з усього світу» – місто-торговиця, де живуть лише брехуни (Шолом-Алейхем). Ці дві оцінки і творили колективну, подвійну ідентичність містян цісарської доби, символами якої були, з одного боку, самоізолюваність, підозрілість до «інших», а з другого боку – відкритість до різного роду обгородок, угод, схильність до перемовин чи взаємовигідних компромісів. Імовірно, що в цьому й крилася принада тогочасного міста над Прутом – його показний космополітизм, лояльність до влади, режимів – таке собі пристосуванство задля того, аби «жити і давати жити іншим», залишатися «разом, але майже окремо».

А далі коломиїців, котрі зберігали вірність цим постулатам, закрутив вир Великої війни. За її доби Коломия й коломиїці впродовж трьох російських окупацій, спотикаючись об бар'єри нових порядків (зміну часу і календаря, профанацію релігії, заборону громадського життя, варварство, вбогість, контрибуції, депортації і колабораціонізм), не відчували нагальної потреби в соборницьких прагненнях. Єдиним документом того часу, зміст якого лише почасти може свідчити

про це, залишається серпнева 1914 року відозва повітової Боевої управи в Коломиї «До Українців Покуття!» У ній зокрема стверджувалося, що російський царат є ворогом України, а кожен свідомий і здоровий українець мусить виконати свій обов'язок і визволити Україну з російської неволі. Закінчувався цей важливий документ сподіванням, що вже настав слухний час відплати за «злочинне доптанє прав України, за муки Полуботка, за каторги Тараса». Та не треба думати, що з цього часу коломиїці почали мислити соборницькими категоріями: у цьому ж документі містяться згадки про «наймилостівішого нашого Монарха» чи ж «нашу державу». І вочевидь цими символами були не Україна чи українці, а радше – віденський імператор і його імперія.

Тож якби не світова війна і перекроєна згодом мапа Європи не скаламутили коломиїців, були б вони й далі в масі своїй далекі од великої політики, вигідно відрізняючись від нечисленної міської інтелігенції, живучи з землі, яку обробляли, з торгівлі, яку провадили, з ремесла, в якому петрали. І коли європейські монархії почали рясно диміти і горіти в горнілі Великої війни, перетворюючись на попіл імперій, коломиїці вирішили попрощатися зі своїм майже 150літнім «віденством». Зробили вони це всі разом, віддаючи землі погруддя старого цісаря. Зокрема українці вистругали дубову домовину (яка

для них означала кінець змарнованих їхньою лояльністю сподівань яко «тирольців Сходу» на якісь поступки чи автономію у складі імперії), поляки (бо ж мали вони свої плани на Галичину як плацдарм відновлення своєї державності) викували мосяжного двоголового орла, а євреї (які хотіли сподобатися і вашим, і нашим) написали на пергаментному сувої благословення в останню цісарську путь. А після цього коломийці трьох націй назавжди вийшли зі свого вже колишнього великого дому з багатьма дверима і численними кімнатами. І опинилися вони на широкій дорозі, на якій вже скоро для всіх них чуже стане рідним, а батьківщина володітиме чаром чужини. Відбувалося все це ще й тому, що всі люди того часу, а з ними й коломийці, – хотіли вони того чи тільки вдавали, що хочуть, – зголошувалися до котроїсь з численних націй, які жили колись у великому домі Габсбургів. Той час, коли вони взаємно без взаєморозуміння терпіли один одного, був уже майже позаду, правда, стосунки між ними ніби й залишилися добросусідськими, однак і надалі колишні мешканці спільного дому майже нічого не знали один про одного, творячи міф близьких, а водночас далеких коломийських сусідів. Тож останнім акордом «віденства», прощанням з ним стало «Свято мира і державности», яке відбулося у Коломиї 3 березня 1918 р. і своєю багатотисячною ходою засвідчило підтримку коломийських українців

державності Наддніпрянської України і Берестейського мирного договору.

А далі коломийці дізналися про львівські події – ухвали з'їзду «мужів довір'я» українців Галичини 25 березня 1918 р. і проголошення Української держави на українських землях Австрії і Угорщини, яке здійснила УНРада 19 жовтня 1918 р. Тож ідея соборності українських земель, яка час від часу нуртувала зазвичай в українських політичних середовищах середовищах, почала набувати масового і загальноновизнаного характеру. А вже після 10 листопада 1918 р., коли УНРада одноголосно схвалила пропозицію Романа Перфецького про об'єднання всіх українських земель в єдиній державі, коломийці почали сприймати Україну як державницький проект, у реалізації якого всі хотіли взяти безпосередню участь. Після 17 листопада 1918 р. – часу публікації у часописі «Покутський вістник» інформації про цю подію під назвою «За зєдиненне українських земель» соборність стала найголовнішим викликом для коломийців. І якщо документальних свідчень про дальші кроки власне коломийців на довгому соборницькому шляху було не так і багато, промовистим тут буде факт, що в умовах українсько-польської війни, що тривала, коломийці домагалися реалізації цього, як вони сказали б, «всеукраїнського ідеалу». Адже і Новий 1919 рік вони зустрічали з надією на об'єднання українських держав – ЗУНР і

УНР в єдиний державний організм. Уже 2 січня 1919 р. українська преса Коломиї на своїх передовицях озвучила цю вимогу – «Не відкладати!» і «Хай живе одна нероздільна Україна!» Внаслідок цієї вимоги і низки подібних в інших населених пунктах вже наступного дня, 3 січня УНРада у Станиславові проголосила об'єднання всіх українських земель в єдину, нероздільну і соборну Українську Народну Республіку, а 22 січня у Києві Директорія УНР своїм універсалом підтвердила цей історичний вибір.

Практичний внесок коломиїців, зокрема українських військовиків, у творення соборницького ідеалу полягав у т. зв. «виправі військових частин УГА на Закарпаття» у січні 1919 р. Вже 11 січня Начальна команда УГА оприлюднила відозву «Український народі Закарпаття!», яка повідомляла про рішення Ради Державних Секретарів (10 січня 1919 р.) про надання військової допомоги українцям Закарпаття задля об'єднання їх у єдиній українській державі. Ця допомога у формі військової експедиції розпочалася 7 січня 1919 р. виїздом з Коломиї окремих сотень і захопленням влади в Ясіні вже наступного дня. Черговим етапом цієї виправи мало стати проголошення злуки закарпатських земель з УНР. На жаль, ця акція завершилася поразкою і полоном українського військового контингенту. Через сутичку з румунськими військами в Марамороському Сиготі

проти ночі 17 січня українські військовики, отримавши з Коломиї наказ уникати інцидентів з румунами, почали відступати, а згодом, помилково запідозрені в більшовизмі, потрапили в румунську неволю, де перебували аж до 14 жовтня 1919 р.

Незважаючи на такі обставини, соборництво коломиїців уже було реальністю. Попереду була складна і буденна праця, зміст якої в умовах українсько-польської війни, яка надалі тривала, коломиїці ще до кінця не усвідомлювали. Проте саме в цих умовах вони чітко розуміли ціну свободи, за яку ще мусли боротися у місті та на фронті.

*Кінець
першої республіки*

ЗМІСТ

L'epilogue: 26 травня 1919 р.	7
Les rideaux de theatre	
Завіса	10
Сцена 1 (ПЕРЕВОРОТ: ВЕРСІЯ ПЕРША)	13
Сцена 2 (ПЕРЕВОРОТ: ВЕРСІЯ ДРУГА)	19
Сцена 3 (ВІЙСЬКОСТВОРЕННЯ: ВЕРСІЯ ПЕРША	2
Сцена 4 (ВІЙСЬКОСТВОРЕННЯ: ВЕРСІЯ ДРУГА	30
Сцена 5 (ВІЙСЬКОСТВОРЕННЯ: ВЕРСІЯ ТРЕТЯ	37
Сцена 6 (ПОШТОВІ МАРКИ: ВЕРСІЯ ПЕРША	44
Сцена 7 (МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ	49
Сцена 8 (МІСТОВРЯДУВАННЯ	56
Сцена 9 (РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ТЕАТР: ВЕРСІЯ ПЕРША	64
Сцена 10 (ОСВІТА: ВЕРСІЯ ПЕРША	72
Сцена 11 (ВОЛОНТЕРСТВО: ВЕРСІЯ ПЕРША	80
Сцена 12 (СОБОРНІСТЬ	87

Іван МОНОЛАТІЙ

ПЕРША РЕСПУБЛІКА

Коломия в часи ЗУНР

За редакції *Ярослава Довгана*
Верстка *Стефанії Шеремети*
Коректура *Лідії Левицької*

Видавництво «Лілея-НВ»

А/С 250,

м. Івано-Франківськ, 76018

e-mail: lileyanv@gmail.com

Свідоцтво ІФ №8 від 28.12.2000 р.